

Пан Коцький

Борис Грінченко

Через що в мене до всіх живих тварин на світі таке почування, як до чогось рідного? Через що думка про їх збуджує в мене милосердність, терпимість і любов? Через що я лічу всіх тварин до своєї сім'ї так само, як і всіх людей?.. Через що тварина застається мені другом, братом, товаришем, якого я шукаю, якого люблю?
Е. Золя.

Я не люблю котів, вони завжди мають ворожі заміри проти пташок.
Але цей придбав мою прихильність.

Випадком трапилося, що він народився на канапі в моїй світлиці. З цього часу канапа зробилася найулюбленішим місцем, де він пробував.

На згадку про звісного казкового героя, що подужав усіх лісових звірів, його найменовано Паном Коцьким. Одначе в йому не було нічого геройського, і він виявляв таку повагу до кожного звіра, що завжди тікав од кожного, а найбільше від трьох здорових псів, бо кожен з їх мав такого рота, що в йому вільно могло міститися з пару Панів Коцьких.

Змалку виявляв надзвичайну любов до письменства. Лазив залюбки по великих полицях з книжками і був дуже лихий на товсті томи, коли вони не хотіли з їм гулятися, а важко й гучно гупали додолу. Коли хто працював за столом, злазив на стіл, сідав і дивився. Так він довгий час щодня уважно слухав, як читано український переклад однієї великої поважної книги, що саме тоді готовано до друку за кордон. Але найбільше, здається, прихильний був до повістарства, принаймні він вельми цікавився моєю повістю. Я тоді писав "Під тихими вербами". Щодня вранці в десять годин я сідав за роботу, а він стрибав на стіл,— знав, що там уже є про його місце. Сидів і дивився уважно, блищачи своєю шерстю темно-мишастою, скрізь однаковою. Уважно дивився своїми жовтими ясними очима, як бігало по паперу моє перо. Мабуть, часом йому здавалося, що я не так пишу, як треба, і він граціозно й злегенька спиняв перо своєю лапкою.

— Котусю, не перешкоджай! — казав я йому, і він знову сідав тихо.

Одноманітний рух пера врешті втомляв його. Підгортав під себе лапки й лежав який час дивлячися, потім бгався в клубочок і солодко засипав, смачно й голосно зітхаючи вві сні.

В дванадцять годин, чуючи, як я встаю з-за столу, він прокидався, стрибав зо столу і потягався, роблячися дуже довгим. Тоді йшов часом зо мною на прохідку в сад, але звичайно швидко мусив вертатися назад і то через трьох згаданих псів з занадто великими пащами і з занадто собачими замірами — схламати бідного кота в один мент.

Перекидаючи з полиць важкі томи з фольклорними записами, мусив знати про початок ворогування між собачою й кошачою націями і певне гірко нарікав на того необачного свого далекого предка, що, занапаستивши взятий на схову білет, подав собакам і тим зробив неможливим якесь порозуміння між Паном Коцьким з одного боку і згаданими кудляями з другого.

Уже як ми перейшли на другу квартиру, де не було ні одного собаки, міг, скільки хотів, бігати садком і городами і лазити по деревах. Видимо любив природу, але наш квартирний господар казав, що він любить тільки драти своїми кігтями ніжну кору на гарних молодих вишеньках. Може бути, це робилося з палкої прихильності до цього гарного дерева — так само, як ще палкіша прихильність його до пташок примушувала його страшно турбуватися щоразу, як він їх бачив.

Любив усіх — малюсіньких і великих.

Але мусив любити — платонічно.

Коли бачив, сидючи в хаті на вікні, як жвавві горобці метушились по землі й по гілках або важка гава перелітала двір, махаючи своїми незграбними крилами, починав нервово крутити хвостом, не перестаючи дивився в вікно й озивався якимись дивними коротенькими згуками. Тоді відбувався діалог. Я казав:

— Коте?!

— Няв!..

— Ти чого там? — Няв!, няв!..

— Знов за пташками?!

— Няуу...

Ще кілька реплік з обох боків і нарешті грізна моя:

— Коте, геть зараз відтіля. Чуєш?

— Няаа!..— тоненьке й жалібне, і бідний Пан Коцький стрибав з вікна додолу.

Трохи інакше було надворі.

Забачивши пташок і певний бувши, що ніхто йому не читатиме грізних нотацій, підкрадався до їх тихо, хитро... Ох, але вони були ще хитріші і без ніякого жалю до бідного кота зникали в повітрі.

І що ж йому після цього було робити, як не обмежитися на платонічному коханні?

Я гнівався на Пана Коцького за пташок, але дуже гніватися не міг. Люди, нагомонівши за довгі віки силу всячини про гуманність, милосердність і т. і., щодня вбивають найнемилосерднішим способом мільйони живих істот, щоб годуватися їх тілами,— чим же Пан Коцький був гірший за їх? Він навіть був кращий з багатьох поглядів...

Я певен, що він за все своє життя не піймав ні одної пташиної істоти, бо врешті був занадто лінивий, щоб довго клопотатися з цими невдячними тваринами, коли, пішовши до пекарні, завсігди міг одержати дуже смачну порцію. З тієї ж причини цілковито гордував мишами,— були йому зовсім не цікаві й могли собі вільно гуляти, де хочуть, аби не бігали дуже близько коло його носа.

На чай і на обід акуратно приходив щодня, сідав за столом на лаві біля мого стільця

й дожидався, поки йому що дадуть, хоч часом і трохи нервово. Так звик бути цей час на своєму місці, що не забував цього навіть тоді, як не міг деякий час їсти. Він занедужав; зо два тижні ні рісочки не брав у рота, одвертався, навіть тікав, коли йому підносили їжу. Але скоро ми сідали за стіл, він уставав з канапи і, охлявши від хвороби й довгого голодування, ледве плентався, але таки йшов до нас, здирався на лаву й сидів увесь час з нами нещасний, засмучений і страшно худий. Видимо, вважав себе за сім'янина — п'ятого в нашій невеличкій сім'ї.

Згодом, як ми вже переїхали до Києва, то не було ні його влюбленої лави, ні зайвого стільця біля самого столу. Через те сідав або долі, або на стільці, що стояв поблизу столу; але ледве дівчина-наймичка вставала, щоб принести нову страву, зараз він стрибав на її місце за столом і вельми неохоче покидав його, як вона верталась і мусила знову сісти.

Любила його вся сім'я, бо вдачу мав дуже ласкаву. Ніколи не дряпався й не кусався вмисне. До нас щодня бігало любе дівчатко чотирьох років, дочка нашої господині квартирної. Було дуже прихильне до Пана Коцького і промовляло таким ласкавим голосочком:

— Нася кіціцька, нася!..

Ходило за їм слідком, ловило його й починало носити, тягаючи способом найнемилосерднішим,— часом за задні лапи, а головою додолу, бо "нася кіціцька" була штукаю занадто тяжкою для його. Пан Коцький спершу терпів, потім почав тікати від своєї щоденної любові мучительки і врешті пручатися. Тут уже часом траплялося, що якось і кігтем — правда, дуже злегенька — зачепить, і справа кінчалася драмою — плачем, а Пан Коцький чимдуж тікав на моє ліжко. Це місце полюбив рівно з канапою і спав на йому вночі.

Страшно любив, що його лащено, а найбільше, як траплялось йому яке лихо. Проходив тоді й дивився такими виразними очима і нявчав стиха жалібно-благальним голосом, просячи, щоб його полащити, погладити, пустити на коліна,— тут він спав залюбки.

Ніколи не гнівався, навіть тоді, як його карано. Мав який час одну погану звичку, од якої довелось одучати його карами. Вчинивши злочинство, дуже добре розумів свою провину, турботно бігав по світлицях і дивився такими очима, які виразно говорили, що хлопець прошкодився. Кару приймав через те, як зароблене, і хоч йому боліло часом, може, й дуже, ніколи не пручався і мовчав. Звичайно, після цього його викидано. Він утікав швидко, але згодом вертався й ніколи не платив злом за зло, а приходив і жалібно-прихильно зазірав у вічі: зараз стало шкода, що й покарано його...

Опріче згаданої поганої звички, у всіх інших випадках слухався слова, хоч часом доводилось довгенько з їм погомоніти, поки він згоджувався послухатися. Наприклад, любив сідати на буфеті, а це йому заборонялось:

— Коте, чого ти там сів?

— Няв...— якимсь таким голосом, мов питає або не розуміє казаного.

— Геть відтіля, там не можна сидіти!

— Няв, няв!..— жалібно й благальне.

Розмова тяглася далі, і він одмовляв на фрази своїм нявканням, щоразу з іншою інтонацією. Врешті після останньої грізної фрази нявкав зовсім уже безнадійно і зіскакував додолу, а звідти на коліна до кого або на стілець.

Ми виїздили до Києва, і він їхав з нами пароплавом. Помандрував трохи по каюті, а потім спав усю ніч біля мене. Тільки оте свистіння голосне дратувало йому нерви,— раз у раз збуджувався й схоплювався і видамо не розумів, нащо люди вигадали таку турботну штуку, як оті свисти.

В Києві жити йому погіршало. Садка не було, у дворі повно людей і собак. Мусив сидіти в хаті. А надто почав нездужати. Після першої своєї хвороби ніколи вже не видужував цілком.

У Києві знов занедужав так, що кілька день не їв. Видужав і навіть погладшав, але зробивсь нерухливий і сонливий. Хвороба через місяців два вернулася знову. Не їв три дні і почав уже турбувати нас. Ніч спав на канапі. Після третього його голодного дня вночі я почув крізь сон, як щось упало, і потім мій котусь занявчав біля дверей у передпокої. Я засвітив, він лежав перед моїми дверима.

І враз він закричав-заголосив жалібно-болючим голосом і поліз з того місця, де лежав. Поліз передніми лапами, бо задня половина його тіла була паралізована і тяглась за їм без життя.

Я вніс його в свій кабінет і положив долі на плахті. Знову крик і знов поплазував, волочачи за собою половину свого мертвого тіла. Видимо, як тільки біль дужчав, він силкувався втекти з того місця, на якому чув біль, думаючи, що на іншому цього не буде. Не можна було положити його на ліжку, бо раз у раз кидався лізти і впав би, як з канапи.

Раз у раз біль припікав його. Він то кидався лізти, то перекидався на спину, то тулився до моїх ніг, до рук. Я сидів над їм безсилий йому пособити, хоч плач і стогнання гостре й хрипке з нестерпучого болю різали мені душу.

Якими очима, повними муки й бланню, дивився він на мене! Як він розумів, що я прихильний до його, і як він прохав своїм поглядом і плачем пособити йому. Кожне доторкання моєї руки, кожне лашення видимо заспокоювало його на мить. Я щохвилини сподівався, що він умре від муки, і бажав йому смерті, щоб він не мучився.

Але він мучився. Він не вмирав, він хотів жити і все благав мене допомогти йому, рятувати його й так припадав до мене своєю гарячою головою, так дивився на мене благальним поглядом. Виразно видко було, що він вражений тим, що я не пособляю йому. Погляд був такий розумний, такий свідомий, як у людини, і я виразно побачив, відчув усією своєю істотою, що ця звірина є така само істота, як і я, і що в хвилину найтяжчого лиха її психіка напружилась до того, що рівняється з людською. Це була людина, змордована мукою й німа.

Прийшов ранок. Він ще жив, але біль притих,— стогнав він тільки часом. Я мусив іти з дому і вернувся на обід,— він ще жив. Плакав і стогнав з болю і плазував за моїми жінкою й дочкою, щоб лежати біля їх ніг, спиратися об їх головою й почувати, як їх

рука лащить його. Я не міг без сліз дивитися на його.

Уже й передні ноги ворушилися погано. Я не сподівався, що він доживе до вечора, але він дожив. Лежав у кабінеті й мовчав у ліпші хвилини, а як дуже боліло — кидався (лазити вже не міг), хотів підвестися й падав безсило. Тоді кликав мене жалібним плачем. Я приходив, клав його й лащив, і він затихав.

Так було всю ніч. Лежав півпритомний, а потім починав плакати. Не нявчав, ні,— зовсім одмінився голос. А плакав, як дитина мала плаче,— тонко, жаліючись, навіть пхикав по-дитячому. Я приходив, випростував йому лапки, які від борсання раз у раз підгорталися йому під тіло, гладив його, говорив до його, і він затихав на півгодини. Мій голос ще розумів і, коли стогнав злегка, а я озивався до його, зараз же змовкав. Коли я мовчав — плакав доти, поки я приходив і торкався до його. Тоді поглядав на мене вже помертвілим поглядом і затихав під моїм лащенням.

Ніч була без міри тяжка. Я почував, що вмирає істота, яка розуміє, відчуває, любить і мучиться, і яка любить мене.

Попрохав води, я йому подав. Пив довго, бо ледве міг потрошку ковтати.

Мука то гіршала, то затихала. Він тепер уже плакав, мало коли й одпочиваючи. Враз його вхопило тяжким болем,— він закричав і кричав довго...

Вся задня половина тіла була вже холодна, задні лапи й хвіст залякли й не гнулися, передні також були мертві й холодні, хоч і не такі тверді.

Він був мертвий на три чверті, а все мучився, і мука не меншала, може, гіршала. Я налив у мисочку води і крапнув туди опію, щоб він заснув і не так відчував біль і вмер вві сні. Він покуштував і не схотів пити.

Я ложечкою влив йому ту воду в рот і дуже пожалів про це: шлунок зараз же вернув усе назад, і я побільшив тільки його муки за ці кілька хвилин.

Затих трохи, а потім знову плакав і дивився широко розплющеними, знову ясними очима, а часом стогнав, аж кричав.

Я то підходив до його, то втівав до себе на ліжку, щоб не дивитися на його муку. Так проминула ще година.

Враз я почув, як він почав дихати швидко, й хрипко, й голосно всіма грудями, всією своєю істотою. Враз голосний, тяжкий, напружений стогін,— мов боровся він з ким і знемагав у останній боротьбі. І все затихло. Голова безсило одкинулась назад. Очі були широко розплющені й повні безмежної муки й страху.

Він умер, мій гарний, мій любий Пан Коцький. Не буде більше звеселяти, бавити, розважати мене, не буде прихилитися до мене, дивитися на мене своїми розумними очима.

Велика таємниця одлучення живого духу від матерії сталася. І вона була мені такою самою таємницею, якою буде колись і моя власна смерть тим, хто її бачитиме.

1904, м. Київ.